

ZERKENROUTE ZEEBURG

Op de Joodse Begraafplaats Zeeburg liggen bijna alleen arme mensen en kinderen. Zij laten weinig sporen na in de geschiedenis. Deze wandeling voert langs acht stenen waar we wél een verhaal bij hebben. U kunt ze herkennen aan een bamboestok met een genummerd vlaggetje. De wandeling begint vlakbij de plek waar u binnengekomen bent.

1. Een kindje van vijftien dagen oud Louise Sara Beer (1883-1883)

U start deze zerkenroute op het voorste grasveld, dicht bij de muur. Dit is een kindergrafvak waar zo'n 1600 kinderen begraven liggen uit de periode 1883-1885. Meestal konden de ouders geen steen betalen. Dit meisje kreeg wel een zerk en dat is extra bijzonder omdat zij binnen een maand na haar geboorte overleed. Deze kinderen vormden, samen met doodgeboren kinderen, de groep *nefalim*. Alle kinderen die voor hun dertigste levensdag overleden, werden in feite geacht nooit geboren te zijn, ze behoorden nog tot het rijk van God. Ze werden zonder ceremonieel begraven in verzamelgraven. Pas vanaf 1910 kregen zij op Zeeburg een eigen graf. Louise Sara Beer kreeg in 1883 wel een eigen graf met ook een steen. Daar moeten haar ouders veel moeite voor hebben gedaan bij het kerkbestuur. Het gezin woonde aan de Stadhouderskade en de vader was commissionair (handelaar in effecten). Die welstand vormt ongetwijfeld ook een verklaring.

De steen is helaas nauwelijks leesbaar. Binnenkort gaan we een nieuwe ronde uitvoeren van het zwart van de letters van grafstenen. In elk geval de stenen van de Zerkenroute staan dan op het programma.

2. Een rabbijn uit een Galicische sjtetl Chaim Breit (ca 1826-1884)

Hierna bespreken we twee zerken in het gerestaureerde gedeelte met de volwassenenstenen, grenzend aan het hierboven besproken kinderveld. Hier liggen zo'n 400 volwassenen begraven uit de periode 1883-1885. Steen nr 2 staat rechts, steen nr 3 meer naar links en naar voren.

Migranten kwamen doorgaans niet in Muiderberg terecht, de begraafplaats voor ingeburgerde en meer welgestelde leden van de Amsterdamse joodse gemeenschap. Zij werden tussen de armen op Zeeburg begraven. Dat kon gaan om mensen uit de 'mediene' (de provincie buiten Amsterdam) of uit het buitenland.

Chaim Breit kwam uit Oost-Europa en was op doorreis. Dat hij op Zeeburg ligt is

bijzonder, want hij was een bekende joodse geleerde en rabbijn. Zijn geboorteplaats was Dukla, een *sjtetl* (jiddisj voor 'kleine stad') in het toenmalige Galicië, tegenwoordig Polen. Daar woonden heel veel joden. Uit deze regionen emigreerden tot aan WO-II zo'n twee miljoen 'Oostjoden' op de vlucht voor pogroms. Maar met Chaim Breit was iets anders aan de hand. In 1880 publiceerde hij een heruitgave van een 13de-eeuwse joodse tekst, vergezeld van zijn commentaar. Breits boek, getiteld *Tsapachat Haššemen (Het oliekruijke)*, geniet nog steeds bekendheid. Om een aantal beweringen in zijn boek nog eens kritisch te onderzoeken reisde Breit langs West-Europese bibliotheken. Maar in Amsterdam werd hij ziek en overleed in het Nederlands Israëlitisch Oude Mannen- en Vrouwenhuis aan de Nieuwe Kerkstraat. Joodse geleerden hadden het niet breed, maar er kwam toch een zerk op zijn graf, de Hebreeuwse tekst vermeldt: "Degenen die van hem hielden en hem respecteerden hebben op zijn graf deze steen geplaatst."

3. Een leraar en voorzanger uit Culemborg Levij Abraham Levison (1812-1883)

Levij Abraham Levison was ook een ‘migrant’ maar dan eentje uit de *mediene*, het jiddisje woord voor de provincie buiten Amsterdam. In 1883 vond hij hier zijn laatste rustplaats. Een half jaar eerder was hij uit Culemborg naar Amsterdam gekomen om te gaan inwonen bij een van zijn kinderen. In ‘Kuilenburg’ zoals Culemborg vroeger heette, was Levison sterk verankerd in de lokale gemeenschap. Hij was lid van de plaatselijke rederijderskamer Vondel en haalde in 1864 de krant met een gedicht voor het koninklijk paar. Als godsdienstonderwijzer, ritueel slachter en voorzanger

was hij de spil van de Culemborgse joodse gemeenschap. In kleinere joodse gemeenschappen werden al dit soort functies vaak door één persoon bekleed. Een vetpot was dat nooit. Maar de nabestaanden van Levison konden hem toch wel met een rijk versierde zerk eren. Zijn grafsteen bevat meer tekst over de overledene dan gebruikelijk op Zeeburg.

In de bovenste vier Hebreeuwse regels staat:

“G’d vrezend in geloof

hij spreekt over de getrouwe wet

en hij zocht de vrede in zijn hele leven

hij was bescheiden in zijn ambities.”

4. Een schoenpoetser van de Dam die het schopte tot wassen beeld Isaak Gerrit Betel (1818-1886)

Voor deze zerk steekt u het hoofdpad van de begraafplaats over (dwz het kaarsrecht naar achteren lopende houtsnipperpad) en gaat u het bosgedeelte met de opgegraven stenen in. U volgt een smal houtsnipperpad. Al snel ziet u aan uw rechterhand het volgende vlaggetje.

Prentbriefkaart 'Izak, de schoenpoetser van den Dam' (ca. 1885).
Collectie Joods Historisch Museum.

Op de Dam hadden veel mensen vroeger hun nering: ze verkochten tramkaarten, wezen reizigers de juiste route of brachten boodschappen weg. Of ze poetsten schoenen, zoals veel joden deden. Hun klandizie bestond uit chique bezoekers van de Beurs of de Bijenkorf. De joodse schoenpoetsers hielden zich op rond de sokkel van het beeld Naatje op den Dam (zie afbeelding volgende pagina). Isaak Gerrit Betel was een van hen en wonderlijk genoeg is hij een nationale beroemdheid geworden, zoals alleen al de prentbriefkaart hierboven laat zien. De foto moet vlak voor zijn dood zijn gemaakt.

Al veel eerder maakte de joodse schilder Meijer de Haan een ontroerend schilderij van hem als een vermoeide schoenpoetser die wacht op klandizie (zie hiernaast). Maar de echte beroemdheid kwam door een verhaal van Justus van Maurik, de destijds geliefde schrijver van volksverhalen. Hij publiceerde een veelgelezen verhaal waarna de bijnaam 'Izak van den Dam' ingeburgerd raakte.

Geboren in een kelderwoning in de oude jodenbuurt en zijn leven lang sappelend voor een karige verdienste om een groot gezin te onderhouden, belandde 'Izak van den Dam' zelfs in het razend populaire

wassenbeelden-museum Panopticum, voorloper van het huidige Madame Tussaud. Een teken van inburgering van de joden, al waren hieraan gewijde krantenknipsels niet vrij van neerbuigende termen als 'smous'.

Boven: schilderij 'Wachtende' door Meijer de Haan (1871). Collectie Joods Historisch Museum (schenking ter nagedachtenis aan S. van den Bergh en S. van den Bergh-Knurr, aangeboden door Rob F. van den Bergh aan R.C. Musaph- Andriessse, erevoorzitter JHM).

Rechterpagina: beeld Naatje op den Dam, herinnering aan de roemrijke (?) veldtocht tegen de Belgen uit 1830. Op de sokkel van dit monument zaten de joodse schoenpoetsers op klandizie te wachten. In 1914 moest het beeld wijken voor verkeersingrepen.

5. Een held uit de 10-daagse veldtocht tegen de Belgen Arie van Wageningen (1810-1887)

Deze zerk ligt helemaal achteraan in het bosgedeelte. U volgt na nummer 4 het smalle houtsnipperpad verder naar achteren en houdt links aan bij de splitsing.

Op de zerk is trots vermeld: “ridder der Militaire Willemsorde en van het Metalen Kruis”. Arie van Wageningen werd 77 jaar, maar zijn heldendaden als jonge soldaat haalden nog steeds zijn grafsteen. De Tiendaagse Veldtocht van 1830 moest de opstandige Belgen weer in het gareel brengen. Zij wilden zich afscheiden van het net gestichte Koninkrijk der Nederlanden. Joden meldden zich bovengemiddeld vaak aan als vrijwilliger voor de strijd tegen de Belgen om hun vaderlandsliefde te tonen. Ze hoopten zo op bescherming van de Oranjes (waar ze toen het erop aankwam, bedrogen mee uitkwamen).

Waarom had Arie deze medaille verdiend? Een patriottisch boekje voor de jeugd uit 1832 vertelt hoe zijn afdeling zich in Brussel terugtrok in een park en twee stuks geschut moest achterlaten. “Van Wageningen, dit verlies niet kunnende verdragen, neemt op uitnodiging van den kapitein het manmoedig besluit om beide stukken voor den Staat te behouden. Hij ontdoet zich in den donkeren nacht van zijne wapenrusting, neemt twee sterke zwarte touwen mede, kruipt in zijnen kapotjas langs den grond te midden der vijandelijke wachten die het geschut bewaakten, en maakt de touwen aan de raderen van het geschut vast. Tot zijne afdeeling behouden teruggekeerd zijnde, werden beide stukken door de onzen naar zich toe gehaald, ondanks het hevig snaphaanvuur der Belgen.” Bij een later treffen met de Belgen kreeg Arie een schot door het hoofd, waardoor hij blijvend invalide werd. Hij kreeg voor de rest van zijn leven een erebaantje bij de douane.

6. 'Tot onze diepe droefheid'

Victor du Moulin (1874-1876)

Voor de volgende stenen keert u terug naar het middenpad, het met boomstammetjes gemarkeerde centrale houtsnipperpad dat helemaal naar achteren loopt. Al snel ziet u aan uw rechterhand het volgende vlaggetje bij twee kleine en zeer verweerde grafstenen. Dit zijn kinderstenen. Op dit hele kinderveld liggen maar liefst 2500 kinderen begraven uit de periode 1875-1882. Bijna nooit konden de ouders zich een stenen zerk permitteren (vaker een houten zerk maar die zijn niet bewaard gebleven). Toen het rietveld vorig najaar voor het eerst in twintig jaar gemaaid was, ontdekten we vier stenen. "Hier ligt / Victor de Molin / overl. in den ouderdom / van ruim 2 jaren / rust in vrede", staat onder de Hebreeuwse tekst, die slechts gedeeltelijk behouden is gebleven. Zijn naam wordt verschillend gespeld: de Molin of du Moulin. Dergelijke spellingsverschillen kom je veel tegen in joodse genealogie. De vader heette eigenlijk Izaak Ephraim, maar noemde zich Jules. Hij was koopman in diamanten en werd vijf jaar later, in 1881, failliet verklaard.

Naast Victor ligt Célestine Rubens, een dag eerder overleden en zeven maanden oud toen ze stierf. Zomaar twee kinderen die met hun kleine, beschadigde grafstenen de herinnering levend houden aan de vele kinderen die in dit grafveld liggen.

7. Een steen met zegenende handen Simon Andries Presser (1841-1893)

Even later slaat u een smal aarden pad links in, in de verte bij een groepje bomen ziet u het volgende vlaggetje. Deze steen van Simon Andries Presser bevat een afbeelding van zegenende priesterhanden. De vingers zijn op een speciale manier gespreid, ze vormen de Hebreeuwse letter *sjien*, de eerste letter van Sja'dai, dat Almachtige of God betekent.

Dit symbool laat zien dat hier een *koheen* ligt (meervoud *kohaniem*). Deze priesters gelden als afstammelingen van de eerste hogepriester van

het joodse volk, Aäron, en mogen in de synagoge speciale diensten vervullen. De hoedanigheid gaat over van vader op zoon. De kohaniem hebben vaak namen die van koheen zijn afgeleid, zoals Cohen, Cahen of Kahn. Ook Kats of Katz komt voor, wat dan weer afgeleid is van Cohen Tzedek, 'rechtvaardige priester'. Maar ze kunnen ook een heel andere naam hebben, zoals bij deze zerk. Omdat de letterlijke vertaling 'priester' is, zou je denken dat een koheen behoort tot de joodse elite, maar dat hoeft niet zo te zijn. Omdat het koheen-zijn bij geboorte wordt verkregen, kan een koheen ook een onopvallend of arm lid van de joodse gemeente zijn.

De zerk van Simon Presser is in 1974 gefotografeerd door Philip Mechanicus (foto op volgende pagina). Toen was hij nog goed zichtbaar op een

grasvlakte. Daarna was hij geheel door bramen overwoekerd geraakt. Groot was het enthousiasme toen de vrijwilligersgroep deze zerk, die we al kenden van de foto, in november 2020 terugvond!

Een beroemdheid bleken we niet te pakken te hebben: Simon was een 51-jarige sigarenmaker, ongetrouwd, die bij zijn beide verweduwde zusters in de Jodenbreestraat woonde. Hoe zo'n eenvoudig man aan zo'n dure steen kwam, zal wel altijd een raadsel blijven. En dan kampten we nog met een tweede raadsel: de zerk staat nu rechtop, maar hangt op de foto uit 1974 nog scheef! Toch weten we zeker dat het dezelfde is, omdat de foto van Mechanicus deel uitmaakt van een serie waarop ook nog andere zerken

staan, die we eveneens terugvonden op het terrein. De vermoedelijke verklaring is dat een gevallen boomstam (inmiddels weggehaald) de zerk een duwtje naar rechts gegeven heeft. Dit zou dan een bijzonder zeldzaam geval zijn dat een steen rechtop geduwd is in plaats van omver – en dat dan bij

een priestersteen... Een wonder, wellicht. Op Zeeburg liggen veel kohaniem, maar tot dusver is dit de enige steen met zegenende handen die we hebben gevonden.

Voor wie meteen geneigd is ons verhaal in twijfel te trekken: op de foto rechts van Philip Mechanicus zijn andere zerken te zien die we ook aantreffen. De zerk met de handen staat op deze foto rechtsachter. Met behulp van deze foto is honderd procent zeker vast te stellen dat het 'm wel is.

8. Het dertiende kindje uit een diamantairsgezin Hartog Asscher (1889-1891)

Voor deze steen loopt u verder over het middenpad naar achteren. De steen ziet u na verloop van tijd aan uw linkerhand.

Kinderen kregen zelden een steen en als ze er eentje kregen, was dat een smallere en dunnere. De steen van Hartog Asscher (vijftien maanden oud toen hij stierf) is net zo fors als een volwassenensteen. Dat wijst op welstand van de ouders, en hij blijkt inderdaad een telg te zijn van de diamantairsfamilie Asscher, die toen op het toppunt van hun rijkdom was.

De diamantslijperij Asscher was in 1854 opgericht. In de 'Kaapse Tijd' (1870-1876), na de ontdekking van diamantmijnen in Zuid-Afrika, werd Amsterdam de diamanthoofdstad van de wereld. In de diamantindustrie werkten veel joden. Dat had twee redenen. In de 16e eeuw namen de Portugese joden hun connecties in de diamanthandel mee naar Amsterdam, wat het begin was van de sleutelpositie van Amsterdam in het diamantvak. Bovendien kende deze bedrijfstak nooit een gilde. Joden mochten geen lid worden van gildes waardoor veel beroepen voor hen gesloten waren.

Volwassenen uit de familie Asscher werden in Muiderberg begraven, de begraafplaats voor rijkere Amsterdamse joden. Kinderen belandden tot hun bar mitswa (13 jaar) altijd op Zeeburg. Hartog was het dertiende kind van de veertien kinderen uit dit gezin, maar de ouders pakten toch stevig uit.

Tekst: Hansje Galesloot. Met dank aan Channa Kistemaker, Guy Soesan, Bart Wallet, Paul van Trigt en Bart Voorzanger.